
Boekbesprekingen

A. W. M. Teulings (red.), **Herstructurering van de industrie: praktijk, beleid en perspectief**, Alphen a/d Rijn, Samson, 1978, 296 blz.

In deze bundel zijn de konferentiebijdragen van de Bedrijfssociologische Studiedagen van 1977 bijéengebracht. Teulings heeft getracht vanuit een onderscheid tussen 'anonieme', 'private' en 'publieke' herstructurering een lijn in de bundel aan te brengen.

Deze formule biedt niet voldoende houvast om een drietal bijdragen, die ieder een bepaalde bedrijfstak behandelen (scheepsbouw, farmaceutische industrie, konfektie-industrie), met elkaar te verbinden. Waarom voltrekt zich in een bepaalde bedrijfstak één van de drie vormen van herstructurering? Alleen Koot geeft in zijn bijdrage een antwoord op deze vraag: een faseverschil in het industrialisatieproces en de daarmee samenhangende koncernvorming in een bedrijfstak bepaald de vorm van herstructurering. Koot baseert zich op een voor Nederland origineel empirisch onderzoek naar het koncernvormingsproces in een viertal Nederlandse bedrijfstakken en de mogelijkheden om in (onderdelen van) concerns van buitenaf (overheid en vakbeweging) invloed uit te oefenen. De kans daarop blijkt minder groot te worden naarmate de mogelijkheden, die groot-scheepse wetsontwerpen en landelijke overlegbureaucratieën bieden toenemen.

Teulings vecht in zijn eigen bijdrage de veronderstelling aan dat herstructureringsbeleid ontstaat door het zgn. de-industrialisatieproces in de verwerkende industrie, door velen afgeleid uit de afnemende werkgelegenheid in deze sector van de economie. Er is juist sprake van toenemende industrialisatie, ook in de dienstensektor (automatisering, arbeidsdaling, koncernvorming). Er voltrekt zich binnen concerns een onzichtbare maar gekoördineerde (*private*) herstructurering en in sommige bedrijfstakken, op veel kleinere schaal, een ongeplande (*anonieme*) herstructurering. Het is de zoveelste verschuiving tussen en binnen sectoren in de economie. Slechts een klein deel daarvan krijgt het stempel *publieke* herstructurering opgedrukt, overheid en vakbeweging worden erbij betrokken. Het herstructureringsbeleid is een nieuwe term voor een oud proces in het kapitalisme, een term die nu financiële steun moet legitimeren.

De drie bijdragen vanuit het beleid (Ministerie van Economische Zaken, Industriebond FNV, Sociaal-economische redactie Haagse Post) leveren weinig nieuws op. Ministerie en vakbonden zitten misschien te dicht op het herstructureringsbeleid om nieuwe ideeën naar voren te brengen, terwijl de pers slechts zelden verder komt dan het oplichten van een tipje van de sluier over de steunverlening.

Wassenaar stelt in zijn bijdrage de driehoeksverhouding vakbeweging, overheid en werkgevers aan de orde. Hij spreekt van het nieuwe inkrementele corporatisme i.t.t. het klassieke corporatisme. Er is geen 'grand design' meer, bedrijfstak- en koncern-specifieke zaken worden in een voor-parlementair stadium ad hoc geregeld. Zijn alternatief omvat

het politiseren van relaties, partijen die echt onderhandelen op de publieke tribune vanuit hun eigen machtsbasis. Het sluit nauw aan bij recente ideeën over planning, nationalisatie en democratisering binnen de franse en engelse socialistische partijen. Wassenaar's bijdrage is relevant, maar in essentie een herformulering van Galbraith's begrippen 'technostructure' en 'countervailing power'.

De bundel biedt een paar zinvolle beschrijvingen van herstrukturingsprocessen en vecht de premissen van het huidige herstrukturingsbeleid aan: de de-industrialisatie the-se, het streven naar een overlegeconomie, het regelen via wetgeving, het buitenschot laten van herstructurering binnen concerns. De bundel is daarom ook voor de jaren tachtig relevant.

R. Huiskamp

W.W. Spradlin en P.B. Porterfield, **Human Biosociology. From Cell to Culture**, New York, Springer-Verlag, 1979, 227 blz.

Dat de modieuze term 'biosociologie' heel verschillende betekenissen kan hebben, blijkt weer eens uit het boekje *Human Biosociology* van W. W. Spradlin en P. B. Porterfield. Ethologie, evolutieleer, genetica of vergelijkende dierpsychologie komen hier nauwelijks ter sprake, en ook de sociologie is mager vertegenwoordigd. *Human Biosociology* is voornamelijk een nogal elementaire, a-technische inleiding in de algemene systeemtheorie, versie Von Bertalanffy. Niet het herleiden van sociale op biologische processen is hier het oogmerk (al wordt de structuur van de menselijke hersenen wel als belangrijk basisgegeven opgevoerd), maar veeleer het vaststellen van fundamentele overeenkomsten tussen biologische en sociale 'systemen' op verschillende niveau's. Naast 'systeem' staat het begrip 'informatie' centraal: cellen, organen, organismen, gezinnen, grotere mensengroepen zijn alle open systemen waarbinnen en waartussen een voortdurende stroom van informatie loopt.

Kenmerkend voor mensen, want geworteld in de structuur van hun hersenen, is volgens de auteurs een onderscheid tussen twee soorten verwerking of 'codering' van informatie, die zij 'analogisch' en 'digitaal' noemen: de eerste slaat op 'vloeiende', 'afbeeldende' informatieverwerking (verbonden met emoties), de tweede op het aanbrengen van onderscheidingen met behulp van symbolen (verbonden met rationeel denken). Dit onderscheid keert telkens terug in de volgende hoofdstukken, die handelen over zulke algemene thema's als de 'evolution of the self system', 'interpersonal behavior and behavioral homeostasis', 'roles and counterroles within the family', 'stress and life styles' en 'dissynchronous behavior'. Die laatste thema's tonen een sterke psychiatrische interesse. De schrijvers staan een sociale psychiatrie voor die geïnspireerd is op het werk van mensen als Eric Berne, Gregory Bateson en Don Jackson. Evenals deze onderzoekers beschouwen zij psychische stoornissen vooral als problemen van communicatie en roldefiniering in een netwerk van sociale betrekkingen.

Hoe verstandig de opmerkingen in deze trant ook mogen zijn, zij kunnen deze inleiding als geheel niet redden. Een boekje van amper 200 pagina's over de Mens in zijn Totaliteit kan ook moeilijk meer dan vaagheden te berde brengen, maar dat is nog geen excuus voor slordigheid en slechte definities. Een globaal werkje als dit zou het moeten hebben van conceptuele helderheid en systematiek, maar juist daarin schiet het hopeloos tekort. Behalve onnauwkeurig is het woordgebruik ook weinig fraai, gekenmerkt als het wordt door de onprettige combinatie van dikdoenerij, verhullende vaagheid en versimpelende popularisering.

Als algemeen bezwaar tegen de gevolgte systeemtheoretische benadering is aan te

voeren, dat deze suggereert dat groepen en netwerken van mensen net zulke duidelijk afgebakende, gecoördineerde, hecht in elkaar zittende en met zelfbewustzijn toegeruste 'systemen' zijn als individuele mensen. De auteurs versterken die indruk nog door onbekommerd te spreken van 'family self' en 'group self'.

De algemene systeemtheorie lijkt vooral aantrekkingskracht uit te oefenen op mensen die zoveel mogelijk kennis in één Synthese zouden willen brengen. Dat streven brengt al gauw de neiging met zich mee om de tegenstellingen die tussen verschillende opvattingen bestaan te negeren, om de meest uiteenlopende theorieën een plaatsje te geven in het grote geheel van het alomvattende inzicht. Deze inleiding toont die neiging op de meest pijnlijke wijze in het laatste hoofdstuk, dat een volstrekt willekeurige opsomming bevat van denkers die allemaal aan het inzicht in de mens hebben bijgedragen. Bekende denkers als Pablo Picasso en Henry Ford blijken daar ook bij te horen. Als een systeemtheoretische 'biosociologie' enige waarde heeft, dan is dat met dit boek verre van aangetoond.

N. A. Wilterdink

John M. Janzen e.a. **The Quest for Therapy in Lower Zaire**, Comparative Studies in Health Systems and Medical Care, Number 1, Berkely, Los Angeles, London, University of California Press, 1978, 266 blz.

Janzen, een antropoloog, deed van 1964 tot 1966 veldonderzoek bij de Bakongo aan de benedenloop van de Zaïre-rivier. Arkinstall werkte toen als arts-chirurg in het zelfde gebied. Zij vatten het plan op later terug te keren naar diezelfde maatschappij en gezamenlijk een studie te verrichten naar processen van ziekte en genezing. In 1969 werd dit plan verwezenlijkt. *The Quest for Therapy* is het resultaat van deze samenwerking.

Het boek bestaat uit drie delen. Het eerste deel bevat hoofdzakelijk achtergrond-informatie, zoals uitleg over enkele centrale kultuurbegrippen in de betrokken maatschappij en een verhandeling over de verspreiding van westerse gezondheidszorg in het gebied. In het tweede deel worden zes 'case histories' gepresenteerd, ziektegevallen die de gecompliceerdheid van besluitvormingsprocessen bij ziekte duidelijk demonstrenen. Deel III is een reflectie op deze zes gevallen. Een hoofdstuk wijst op het juridische aspect van de sociale processen die ziekte en genezing omgeven. Een ander hoofdstuk bevat een uitgebreide weergave van de 'medische kosmologie' van één bepaalde traditionele genezer plus enkele beschouwingen daarover. Het hoofdstuk dat daarop volgt is getiteld: 'Contemporary systems of popular medicine in Lower Zaire' en is klaarblijkelijk een poging de verschillende lijnen van het boek samen te trekken en tot een voorlopige synthese te komen. De belangrijkste konklusie is waarschijnlijk dat er geen sprake is van twee duidelijk te onderscheiden medische systemen, een traditioneel en een westers. De situatie is veel gecompliceerder, ten eerste omdat er meer systemen zijn (de auteurs komen tot vier) en ten tweede omdat de systemen in elkaar overlopen. Het boek besluit met enkele praktische suggesties om tot een 'geïntegreerde' gezondheidszorg te komen.

De meest centrale idee van deze studie is waarschijnlijk dat ziekte en genezing niet uitsluitend een aangelegenheid zijn van patiënt en specialist-genezer, maar dat de gehele sociale groep waar de patiënt deel van uitmaakt, actief betrokken is in alle processen die rond zijn ziekte plaats vinden. Studies die zich beperken tot de patiënt-dokter relatie (d.w.z. het merendeel van de studies totnutoe) geven daarom een vals beeld van de werkelijkheid. Nu is het besef dat ziekte- en genezingsprocessen een sterke sociale dimensie hebben niets nieuws, maar zelden is die sociale dimensie zo indringend beschreven en zo duidelijk aangetoond. Met behulp van het begrip 'Therapy managing group'

laten de auteurs zien dat de sociale groep niet alleen een begeleidende taak heeft, maar een centrale rol speelt in het genezingsproces zelf. Dit wordt o.a. uitgedrukt in de 'medische kosmologie' van een van de genezers; anatomische functies van het lichaam staan in verbinding met sociale functies van de maatschappij. De grenzen van de menselijke persoon worden hier veel wijder getrokken dan in het westerse – natuurwetenschappelijke – denken. 'The body becomes the expressive battleground for warring forces in human society' (p. 189). Pogingen om genezing te bewerkstelligen zonder deze 'warring forces' erin te betrekken, betogen de auteurs, berusten op een misverstand. In de zes ziektegevallen zien we o.a. voortdurend familie-bijeenkomsten georganiseerd worden om besluiten te vormen en de (socio-religieuze) oorzaken van de betrokken ziekte vast te stellen en weg te nemen, o.a. door openbare schuldbekentenissen.

Naast dit centrale idee bevat het boek nog vele andere verdiensten. Het boeiendst zijn ongetwijfeld de zes ziektegevallen. De zeer gedetailleerde holistische beschrijving van deze gevallen heeft zeer veel tijd en energie geleverd van de onderzoekers en hen gedwongen evenals de patiënt en zijn familieleden – lange en moeilijke reizen te ondernemen in hun 'quest for therapy'. Het multidisciplinaire karakter van het onderzoeksteam maakt hun observaties bijzonder belangwekkend. Andere verdiensten van het boek kunnen hier slechts kort vermeld worden. Een ervan is de aandacht voor illegale medische praktijken, die, naar mijn persoonlijke indruk, een veel grotere rol spelen in de gezondheidszorg in Afrika dan men tot nu toe beseft. Een ander belangrijk punt is het verzet van de auteurs tegen gemakkelijke dichotomieën zoals westers – traditioneel, natuurlijk – bovennatuurlijk, fysisch – sociaal, empirisch – magisch. Een goed voorbeeld hiervan is de door hen gesignaleerde accommodatie van westerse medische technieken en ideeën in het inheemse systeem (p. 216). Bijzonder verhelderend, tenslotte, zijn ook de foto's die direct bij de tekst aansluiten en de explicitering door de auteurs van hun eigen betrokkenheid en tussenkomst in de diverse ziektegevallen.

Naast deze lof blijven er ook enkele kritische vragen. De belangrijkste betreft de representativiteit van de zes ziektegevallen. De gehele studie lijkt wel uitsluitend op deze zes gevallen geënt te zijn (plus een lang interview met een traditionele genezer). Er komt geen ander kwantitatief materiaal in voor dan kwantificeringen van de genoemde zes gevallen. Men vraagt zich af of het niet mogelijk geweest was naast het – overigens uitstekende – zeer kwalitatieve materiaal ook meer kwantitatieve gegevens te verzamelen en een soort kruisbestuiving toe te passen: kwalitatieve gegevens kunnen inzicht verlenen in kwantitatief materiaal en, omgekeerd, kwantitatieve gegevens helpen de representativiteit van 'case histories' te bepalen. Over dit laatste punt verkeren we bij deze studie helaas in onzekerheid.

Een ander, vrij ernstig, punt van kritiek is de haast totale verwaarlozing van zelf-medicatie. Deze verwaarlozing komt misschien voort uit de keuze van de zes ziektegevallen die alle zo ernstig en gecompliceerd waren (dus eenzijdig geselecteerd!) dat de eerste simpele technieken van zelfmedicatie wellicht erdoor overschaduwd werden. Wie echter aanbevelingen wil doen ter verbetering van de gezondheidszorg kan zich niet permitteren zelfmedicatie buiten beschouwing te laten. Recente studies schatten dat misschien wel 75% van alle medische problemen door de betrokkenen zelf behandeld worden.

Een ander bezwaar tegen het boek is dat de traditionele genezer wiens diagnostieke ideeën uitgebreid besproken worden, geen enkele rol speelt in de zes ziektegevallen. Het gevaar is niet denkbeeldig dat de ideeënwereld van deze sleutelinformant slechts gebrekkig aansluit bij het kwalitatieve materiaal waar de studie op steunt, te meer daar de auteurs zelf enkele malen de grote verscheidenheid van ideeën en technieken benadrukken.

Kleinere oneffenheden in de studie zijn o.a. de gebrekkige integratie van enkele tabellen

en grafieken in het betoog en het feit dat de lezer geconfronteerd wordt met slaven en vrijen in de Bakongo maatschappij zonder daarover verder te worden ingelicht.

Het samenvattende oordeel moet echter zeer positief zijn. Dit is een verfrissend en boeiend werk, zowel voor sociale wetenschappers als voor medisch geschoolden. Wat echter nog belangrijker is: het is een studie die ons verder brengt. Ik schrijf deze recensie tijdens mijn veldonderzoek naar medische problemen in een Kameroenese stad en vind het boek uiterst inspirerend voor mijn eigen onderzoek.

S. van der Geest

W. Top, De maatschappelijke kant van het ondernemen. Een theorie in Arbeidsverhoudingen, Alphen a.d. Rijn, Samsom, 1978, 119 blz.

Ter gelegenheid van zijn afscheid van het werkkerrein der arbeidsverhoudingen heeft Top getracht de ideeën die hij in een reeks artikelen op dit terrein heeft geformuleerd, te relateren en te systematiseren. De neerslag van deze poging tot zelfonderzoek treffen we in *De maatschappelijke kant van het ondernemen*.

De stijl, waarin het boekje geschreven is, wekt sterke associaties met die van een dagsluiting door een dominee. Gezellig keuvelend voert Top ons langs een aantal topics op het terrein van de arbeidsverhoudingen, boeken die hij onlangs gelezen heeft, persoonlijke ontboezemingen, en een reeks aardige doch vrij vluchte aperçu's.

Het boek behelst in wezen een reeks terminologische spelereien rond de tegenstelling *Gemeinschaft - Gesellschaft*. Deze tegenstelling wordt uitgewerkt in een groot aantal begrippenparen, die worden toegepast op problemen op het terrein van de arbeidsverhoudingen. Het centrale idee van Top is dat men in verschillende organisatie-vormen, sociale relaties, beleidsopties en opstellingen van werknemers en werkgevers niet alleen verschillende mensbeelden aantreft, doch ook verschillende maatschappijbeelden. Deze maatschappijbeelden kunnen meer van het *Gesellschaft*-type zijn, of meer van het *Gemeinschaft*-type, of – om de terminologie van Top te volgen – van het 'Markt-type' (Theorie M) of van het 'Groep-type' (Theorie G).

De tegenstelling tussen het Markt-maatschappijbeeld en het Groep-maatschappijbeeld wordt onder meer aan de hand van de volgende begrippenparen uitgewerkt: bevrijdingsdrang vs. verenigingsdrang; hebben vs. zijn; exclusiviteit vs. inclusiviteit; rede vs. existentie; aggregaat vs. organisme; wantrouwen vs. vertrouwen; centrifugaal vs. centripetaal; exit vs. voice; ageren, onderhandelen, kontrakteren vs. beslissen en controleren; mobiliteit vs. participatie; markt vs. plan; konflikt en koalitie vs. harmonie en kompetitie.

Deze tegengestelde etiketten worden vervolgens toegepast op verschijnselen als ideeënbusen, medezeggenschap, stakingen, ondernemingsraden, de vakbeweging, de onderneming, het personeelsbeleid etc. Voor verschillende verschijnselen geldt, dat ze zowel in het kader van Theorie M als in het kader van Theorie G geïnterpreteerd kunnen worden. Werk kan worden opgevat als een instrument tot het verwerven van inkomen of als middel tot zelfontplooiing, werknemers kunnen beschouwd worden als de produktie-faktor arbeid of als bedrijfsgenoten. De personeelsbeoordeling kan beschouwd worden als servicebeurt voor de produktiefaktor arbeid of als begeleiding bij de individuele ontplooiing van de werknemer. De vakbeweging staat voor het dilemma tussen integratie in de onderneming via medezeggenschap en medeverantwoordelijkheid of een afstandelijkere markttachtige benadering via onderhandelingen, CAO's en stakingen. Een dergelijke ambivalentie manifesteert zich heel sterk bij de ondernemingsraad die zowel kenmerken van een personeelsvertegenwoordiging (Theorie M), als kenmerken voor een samenwerkingsor-

gaan (Theorie G) heeft.

Volgens Top is het zowel voor de theorie als voor mensen in de praktijk der arbeidsverhoudingen verhelderend om na te gaan welk maatschappijbeeld impliciet opgesloten zit in diverse organisatievormen en opstellingen van individuen of groepen, in hoeverre mensen al dan niet inkonsekvent zijn in hun pogingen om in Groepsettingen zich Markt-achtig op te stellen of in Marktsettingen zich Groep-achtig op te stellen.

De toepassing van de begrippenparen op de behandelde voorbeelden is vaak spitsvondig. De lezer – en de schrijver – constateren regelmatig: 'wat leuk, het past weer'. Bij een nadere, maar kritische lezing blijkt echter dat de auteur over de behandelde onderwerpen weinig nieuws of opzienbarends te melden heeft. We wisten al dat de vakbeweging voor een dilemma stond tussen verantwoordelijkheid dragen in medezeggenschap of optreden als markt- en konfliktpartij. Wij wisten dat het personeelswerk zich in een spanningsveld bevindt tussen een beheersingsfunctie voor het management en een begeleidingsfunctie t.a.v. de psychische ontplooiing van de individuele 'bedrijfsgenoten'. Wij wisten dat de nachtwakersstaat zich tot een verzorgingsstaat heeft ontwikkeld en dat laissez faire gevolgd werd door een toename van overheidsinterventie.

Top toont aan dat zijn etiketten Theorie M en Theorie G op verschillende situaties toepasbaar zijn. Dat is op zich nog geen theorie-vorming en het verheldert niet zoveel. Een paar aardige aperçu's vormen geen rechtvaardiging voor een heel boek.

A. E. Szirmai